

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ա. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

(Ֆիլ. գիտությունների թեկնածու)

ԽՈՇՈՐ ՆԵՐԴՐՈՒՄ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

(Հ. Աճառյան, «ՀԱՅՈՑ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ», հատոր Դ, 1948 թ., 686 էջ, Երևան, Վ. Մ. Մոլոտովի անվան Պետական համալսարանի հրատարակչություն):

Պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարան»-ի Դ. հատորը պարունակում է ավելի քան 1200 բառ-անձնանուն և ընդգրկում է նաբաթ անունից՝ մինչև Սոսուն անձնանունը:

Պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Անձնանունների բառարան»ը շուրջ քառասուն տարվա տեղաշարժի աշխատանքի բեղմնավոր պտուղն է: Դեռևս 1910 թվից, հեղինակը ձեռնարկել էր այս աշխատությանը, սակայն ի վիճակի չի եղել շարունակել աշխատանքը: Միայն վերջին տասնամյակում նա թափով աշխատեց նրա վրա և ավարտեց: Ընդհանրապես, պրոֆ. Հ. Աճառյանի գիտական աշխատանքի բեղմնավոր շրջանը ծավալվեց Հայաստանում Սովետական կարգեր հաստատվելուց հետո, երբ ստեղծվեցին բարենպաստ պայմաններ նրա գիտական-ստեղծագործական աշխատանքների համար:

Աճառյանի «Անձնանունների բառարան»ը ընդգրկում է հայոց անձնանունները ամենահին շրջանից սկսած մինչև մեր օրերը, ընդ որում մինչև 16-րդ դարն ընկած շրջանում հիշատակված են հեղինակին ծանոթ գրականության մեջ հիշված բոլոր անձինք, սկսած ամենանշանավոր դեմքերից մինչև ամենանշանակալից, որ այս կամ այն հիշատակարանի մի անկյունում պատահաբար արձանագրել է իր անունը, անկախ նույն անունը կրող անձի պատկանելությունից, սեռի, ծագման, կրոնական դավանանքի, կրթական ցանցի տարբերությունից և այլն: 16—17-րդ դարից սկսած հիշված են միայն այն դեմքերը, որոնք պատմության և գրականության մեջ նշանակալից դեր են ունեցել:

Պրոֆ. Հ. Աճառյանի այս աշխատությունը ծավալով և մանավանդ փաստական հարուստ նյութի ընդգրկմամբ, գերազանցում է մինչև այժմ եղած բոլոր հայ և օտար լեզուներով լույս տեսած անունների բառարաններին:

Հայտնի է, որ մինչև այժմ եղած անձնանունների բառարանները գերազանցապես պատմական-կենսագրական բնույթի են, մինչդեռ պրոֆ. Աճառյանի անձնանունների բառարանը ինչ մեջ ամփոփում է ոչ միայն պատմական-կենսագրական տվյալներ, այլև ամենից առաջ, քննարկում է լեզվաբանական-բանասիրական խնդիրներ: Այս վերջին ուղղությամբ հայտնի է Justi, Iraniches Namenbuch (Marburg, 1895), սակայն ո՛չ այս և ո՛չ էլ այս կարգի մյուս բոլոր բառարանները չունեն ո՛չ պրոֆ. Աճառյանի աշխատության ծավալը և ո՛չ էլ նրա հարուստ բովանդակությունը:

Պատկերացնելու համար՝ թե ի՞նչպիսի հրակայական աշխատանքներ են կատարվել անձնանունների վրա, բավական է հիշել, որ հեղինակն իր այս ժողովածուն կազմելու համար օգտագործել է ամբողջ մեր հին մատենագրությունը՝ ինքնագիր և թարգմանական, որ ավելի քան 800 աշխատություններից է բաղկացած, հիսուսից ավելի ձեռագրերի ցուցակներ հայերեն ու օտար լեզուներով և պատմական ու բանասիրական բազմաթիվ աշխատություններ: Ահա փաստական այս հարուստ նյութի հիման վրա է կազմված մեղմաշան գիտական այս աշխատությունը:

Պրոֆ. Հ. Աճառյանի «Անձնանունների

բառարան»ում նյութը դասավորված է հետևյալ հաջորդականությամբ. անունները շարված են այբբենական կարգով և ամեն մի անվան վրա խոստում է հետևյալ ձևով. նախ տալիս է անունը, միաժամանակ տվյալ անվան իդական կամ արական գործածությունը, սրան հետևում են նույն անվան ծագումը կամ ստուգաբանությունը, նրա համապատասխան ձևերը մի քանի լեզուներով, ապա այդ անվան փաղաքշական կամ գզվական ու ժողովրդական ձևերը արդի հայ բարբառներում: Նույն անունը կրող անձինք դասավորված են ժամանակագրական կարգով, տալիս է այդ անձերի հակիրճ կենսագրությունը, որից հետո այն բոլոր տեղերը, ուր հիշատակված է նույն անունը՝ ամբողջ մեր հին մատենագրության մեջ և ձեռագրերի ցուցակներում տպագրված հիշատակարաններում և հիշատակագրություններում:

Պրոֆ. Աճառյանի Անձնանունների բառարան»ում տեղ գտած անուններից նկատելի է, որ մեր անձնանունների բազմազանության աղբյուրը գալիս է դեռևս շատ հնից: Եթե ուշի ուշով հետևենք մեր անձնանունների կազմությանը ընթացքին, ապա դժվար չէ նկատել, որ անունների մի մասը առաջացել է արականներից, ինչպես օրինակ՝ Նազեկ, պայծառ արականներից ունենք Նազելի, Պայծառ իգ. անձնանուններ: Ունենք դուրսականներից ձևացած անձնանուններ, ինչպես արփի, աթթ, շող, շուշան հասարակ անուններից, Արփիկ, Սաթիկ, Շողիկ, Շուշիկ, որոնց լրիվ ձևերն են Արփեհիկ, Սաթեհիկ, Շուշեհիկ, որոնք ձևացած են եմ, ան մասնիկով: Կան նաև հասարակ անունների հոգնակի ձևից առաջացած անձնանուններ, ինչպես՝ Որդի (որդի անվան հոգնակի ձևից), Շողեր, իգ.— հյ. շող բառի հոգնակիից, Նաեեր, իգ.— նաև, «տատ» բառի հոգնակիից և այլն: Թռչունների, ծաղիկների, կենդանիների հասարակ անուններից ձևացած անձնանուններ, ինչպես՝ արծիվ—Արծիվ, կաքավ—Կաքավ, բազե—Բազե, որից և Բազեկյան ազգանունը, մանուշակ—Մանուշակ, ծաղիկ—Մաղիկ, սուսամբար—Սուսամբար, նունուֆար—Նունուֆար, Նապաստակ—Նապաստակ: Վերջինս մատենագրության մեջ հիշատակված է լապաստակյան ժողովրդական ձևով, ինչպես նման ձևով այժմ էլ ունենք մեր մի քանի բարբառներում օրինակ՝ Ագուլիսի բարբառով ըլպագալ, Մեղրու բարբառով՝ ըլպագալ, իսկ Հաղուլիսի բարբառով՝ ըլպատալ: Ի դեպ, ժողովրդական լեզվում՝ բարբառներում գտնում ենք ն—լ. այսպես է՝ եղան—լըղլի, ելանել—լլլի, նիգ—լինգ կամ լնգ,

Նեո—լեո (Նեոն անունից), նէմէց—լէմէց, սահուն—աքուլ, և, նույն իսկ, Ֆանտան—փանթալ բառը:

Մեր մատենագրության մեջ կան բաղադրյալ անուններ երբ անձնանվան առաջին բաղադրիչը հայկական ծագում ունի, իսկ երկրորդը օտար, և հաճախ էլ դրա հակադարձ ձևը: Այսպես՝ Ոսկինար, իգ.— հյ. ոսկի+արար. nār «կրակ» բառերից: Ոսկեգուլ, իգ.— հյ. ոսկի+պրս. gul «վարդ» բառերից, և այժմ էլ գործածական է Զանգեզուրում: Այսպես նաև Շահմամ, պրս. sâh, «թագավոր»+հյ. մամ, «մայր», «տատ» բառերից, նույնը Շահիկին և այլն: Բայց ունենք և անձնանուններ, որոնց երկու բաղադրիչներն էլ հյ. ծագում ունեն, ինչպես՝ Շողոսիկ, իգ.— հյ. շող+ոսկի բառերից, այսպես և Նուրայր, պր.— հյ. նոր+այր բառերից, Նուրամայր, իգ.— հյ. նոր+մայր բառերից, այսպես և Նուրայեմ, պր.— հյ. նոր+յեմ լուսնի, Շառարե, պր.— հյ. շատ+արե բառերից, որ նշանակում է «երկարկեց», սրա հակադարձը՝ Արեշատ, որից և Արեշատյան ազգանունը, հմմտ. Ումշատյան:

Ենթակայական դերբայից առաջացած անձնանուն, ինչպես՝ Սիրող:

Գործիականի ով վերջավորությամբ ձևացած՝ Ալեռով, իգ.— հյ. սէր բառից, իբր սիրով, ժողովրդական ձևով, որ հիշատակված է 15-րդ դարից մի անգամ, այժմ գործածական անուն է Զարաբաղում: Ունենք գոյականից և արականից բաղադրված անձնանուն, ինչպես Ոտնամուր, պր.— հյ. ոտն+ամուր բառերից:

Բառարանում տեղ են գտել նաև այնպիսի նորակերտ անձնանուններ, ինչպիսիք են՝ Սիրվարդ, իգ.— հյ. սէր+վարդ բառերից, Սոխակ, պր., որ հյ. սոխակ թռչունի անունից է (հիշատակված է Սովետ. Հայաստան օրաթ. 1932 թ. փետրվարի 3-ի վերջին էջի հայտարարությունների մեջ), բայց այժմ Սոխակ իգ. անձնանուն է և բավական լայն գործածություն է գտել Ալավերդու շրջանի գյուղերում: Նորակերտ անուն է և Չնաշխարհիկ անձնանունը, որ հյ. նույնանուն բառից է և նշանակում է աշխարհում նմանը չգտնված (գեղեցիկ): (Տե՛ս Սովետ. Հայաստան, 1949 թ. հունիսի 13, էջ 1, սյունակ 5-րդ):

Պրոֆ. Աճառյանը միանգամայն ճիշտ է վարվել, երբ մեր Սոնա, որ և Սոնիա (արա փաղաքշականը՝ Սոնիկ) իգ. անձնանունը

1. Այս վերջին յոթ օրինակները բաղկ. են իմ «Հայերու ընտանեկան անուններ» գրքից:

համարում է բնիկ և սեփական միաժամանակ երեք տարբեր լեզուների մեջ: Սոնա Շնախ հայերեն է և ծագում է Վանա բարբառով սոնա, «բարձրահասակ» (աղջկանց տրված ածական) բառից, երկրորդ արենել. թրք. sona, «էդ բադ» բառից (համարվում է տիպար տեղեկություն) և երրորդ՝ ռուս. СОНА՝ ձեփից, որ СОФНА անվան փաղաքականն է: (Տե՛ս Հ. Աճառյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», Սոնա բառի տակ):

Հեղինակը ճիշտ է վարվել նաև, երբ մեր նուազ անունը մեկնել է նոր+վարդ բաղադրիչներով, իբր նորավարդ՝ նորաբաց վարդ, պրս. «նոր» + vard, «վարդ» ձևից, մանավանդ, որ 18-րդ դարից ավանդված ունենք նորավարդ անձնանունը: (Justi մեր նուազ անունը մեկնում է՝ պրս. «navard, «հաճելի, սիրելի» բառից):

Չվատահերով ոչ մի անվանացանկի, պրոֆ. Աճառյանը անունները միշտ քաղել է քնագրերից (բացառություն է կազմում Տաշյանի մեծ ցուցակը): Շատ հաճախ միևնույն անունը ավանդված է մեզ բազմազան ձևերով, մանավանդ 13-րդ դարից հետո: Այսպես է օրինակ՝ Նունուփար անձնանունը, որ հյ. համանուն ծաղկանունից է, հնում երկսեռ գործածություն ուներ և հասել է մեզ բազմազան ձևերով, ինչպես՝ Նունուփար, Նիփար, Նոնոփար, Լալիփար, Լիլիփար, Լիլիփար, Լալեփար, Նանափար, Լուլափար:

Արդյոք տ՝ր ձևին նախընտրություն տալու Հեղինակը այս դժվարին վացությունից էլ ճիշտ ելք է գտել. այս կարգի անունները հիշատակելիս, առաջին տեղում դրել է օտար աղբյուրին համապատասխան ձևը՝ հին տառադարձությամբ, իսկ հետագա հիշատակությունների մեջ ձեռագրերում պատահած ձևը (կամ ձևերը) ժամանակագրական կարգով:

Մեր մատենագրության մեջ կան անուններ էլ, որոնց թե՛ սեռն է անհայտ և թե՛ ծագումը, ինչպես. օրինակ՝ Շահատ, որ հի-

շատակված է 15-րդ դարի անթվական մի հիշատակարանում (Արարատ, 1911 թ., էջ 222):

Անհայտ ծագման բառեր են նաև Սիսակ, Սմբատ, Պապկանես, Պուլի և բազմաթիվ այլ անուններ, որոնց թիվը երկու հարյուրից անցնում է և որոնք ուսումնասիրության կարոտ են. հուսանք, որ մեծանուն բանասերները իրենց հետագա ուսումնասիրությունների ընթացքում կբացահայտեն և այդ անունների ծագման ակունքները:

Մենք ցանկանում ենք հարգելի գիտնականի ղեկավարությամբ ներկայացնել Պուլի անվան ծագումը, որը անհայտ է: Պուլի (այլ է Պողոս անունը) առաջացած պետք է լինի գավառական պուղ—պուղ, «կրակ» բառից, ի ածականակերտ ածանցով, իբր թե «կրակ մարդ, կրակ (կրակից)»:

Պրոֆ. Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարան»ը իրավամբ խոշոր ներդրում է հայագիտության մեջ: Այն բազմակողմանի մի տեղեկատու է բոլոր նրանց համար, ովքեր զբաղվում են հայ բանասիրությամբ և, առհասարակ, հայագիտությամբ: Այս աշխատության հիման վրա, մեկը կարող է ուսումնասիրել անձնանունների պատմությունը հայոց մեջ, մի ուրիշը՝ կազմել ազգանունների ձևավորումն ու ընթացքը ամբողջ մեր պատմական շրջանում, երրորդը՝ իշխանական և նախարարական տոհմերի ճյուղագրությունը, չորրորդը՝ միասեռ և երկսեռ անունների գործածությունը պատմական տարբեր շրջաններում և այլն և այլն:

Երևանի Պետական համալսարանի ռեկտորատը, հրատարակելով պրոֆ. Աճառյանի այս մեծարժեք աշխատությունը, շահագնաց շնորհակալ աշխատանք է կատարում: Լիահույս ենք, որ շուտով լույս կտեսնեն մեծանուն գիտնականի «Անձնանունների բառարան»ի մյուս հատորները և հայագետներն իրենց ձեռքի տակ կունենան այս մեծ աշխատության ամբողջական հատորները:

